

## ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ РОМАНА ІВАНІЧУКА

*Спостереження над функціонуванням правничої термінологіки у художньо-історичних творах дає змогу порівняти узусні (на рівні моделі) і контекстуальні (на функціональному рівні) характеристики термінів, розкрити потенційні семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні можливості спеціальної лексики у художньому тексті. Лінгвістичний аналіз історичних творів Романа Іваничука допомагає не тільки виявити особливості індивідуально-авторського стилю українського романіста, а й дослідити процеси термінологізації і детермінологізації, взаємодії різностильових елементів, семантичного розвитку слів, розширення парадигматичних і синтагматичних зв'язків правничих термінів у контексті літературного твору.*

Спеціальна лексика є невід'ємним і специфічним елементом словникового складу наукового стилю. Однак межі стилів рухомі й між ними існує тісна та постійна взаємодія, тому «будь-яке слово, зворот може увійти в інший стиль, але з іншою функцією інформації, виразності, образності, синонімічності, соціального завдання» [1, с. 1]. Проникнення іностильових елементів спостерігається в усіх функціональних стилях, та найпомітнішим воно є в художньому, оскільки він, на думку багатьох учених, є більш відкритою системою, ніж інші функціональні стилі.

Науковий стиль досить активно впливає на художній, тому продуктивно поповнює його фонд своїми елементами. На підтвердження цього розглянемо історичні твори Романа Іваничука. Мова історичних творів письменника своєрідна, у ній простежуються дві яскраво виражені тенденції. З одного боку, широке використання історизмів, архаїзмів, старослов'янizmів, екзотизмів, що є характерною рисою мови художніх творів на історичну тематику, а з іншого - посилена увага до науковості, інтелектуалізму мовлення. Серед елементів наукового стилю, які вживаються у творах історичного романіста, досить мобільною виявилась термінологічна лексика. Наявність спеціальної лексики зумовлена тематикою творів письменника, прагненням реалістичного відтворення суспільних подій конкретної епохи, творчою манерою автора, його світосприйняттям і світорозумінням, особливостями слововживання.

Якщо в науковому тексті терміни, як правило, стилістично нейтральні, причому ця нейтральність є одним з основних показників наукового стилю, то в художньому мовленні вони втрачають свої специфічні термінологічні ознаки, свою нейтральність і стають стилістично забарвленими, розширюють свою семантичну структуру,

довантажуються новими смислами, ускладнюються певними асоціаціями, формують художні образи і впливають у мову художніх творів інтелектуальний струмінь. Через те вони «вимагають особливо уважного ставлення до себе, бездоганного відчуття всіх додаткових "обертонів", які виникають при їх введенні до художнього тексту» [2, с. 149].

Аналіз термінологічної лексики, яка використовується у творах Романа Іваничука, свідчить про її належність до різних галузей наук - точних, суспільних, природничих. Серед спеціальної лексики з галузі суспільних наук особливо активно виявилась правничі лексика. Правничі термінологічні слова і словосполучення виступають у мові історичних романів письменника у двох планах: 1) прямому номінативному значенні, без спеціальної стилістичної настанови; 2) у переносному значенні, у складі порівняльних та метафоричних конструкцій. Ці слова і словосполучення вводяться письменником за допомогою спеціальних прийомів як у власне авторську мову, так і в мовлення персонажів, у їхні діалоги, окремі висловлювання.

Правничі лексика, яка трапляється в романах, пов'язана з веденням слідства. Головна функція цієї лексики номінативна, термінологічні слова називають поняття з правознавства. Історичний романіст використовує їх з метою реалістичного відтворення подій тієї чи іншої епохи. Тут є слова, що набули поширення поза системою правничої термінології, тому їх знають і розуміють читачі: *вина, злочин, злочинець, покарання*. Однак у мові історичних творів письменника натрапляємо й на такі терміноелементи, які є вузькоспеціальними: «Й ніякого *слідства* не велося, взагалі ніхто нікого не карав за різанину в панських маєтках, ніби на таке бузувірство дала згоду найвища влада» [3, с. 296]; «Бо ж був я [Писарев.- Г. Г.]

правителем канцелярії генерал-губернатора Дмитра Гавриловича Бібікова, очолював Археографічну комісію, в якій працювали Гулак, Шевченко й Костомаров, видав секретною комісією у справах таємних товариств і сам частково *вів* над братчиками *слідство*» [4, с. 353]; «Майор вагався: замордувати на місці жидівку чи *віддати її під слідство*? І нехай на *слідстві* про все це говорять? А хай говорять...» [5, с. 152].

Наведені терміносполучення вживаються у номінативній функції, проте, вступаючи у семантичні зв'язки з іншими словами (*карати, мордувати, примусити заговорити*), вони набувають емоційного забарвлення і допомагають читачеві уявити реальну картину слідства, яку змальовує автор у своєму творі. Це саме відбувається з правничими поняттями *розпочати судовий процес, виграти судовий процес, вести справу*: «Насправді, між нами кажучи, петрозаводського інциденту не було б, якби не Петров, той самий, з якого *розпочався процес* над кирило-мефодіївцями» [4, с. 351]; «У цю хвилину я зрозумів, що Ренегат може *виграти процес*» [6, с. 181]; «Директор поліції дав інквізиторові для *ведення справи* необмежений термін: ревізію Закладу і арешт його працівників *санкціонував* сам цісар» [4, с. 247]. Виражаючи основні ознаки поняття, правничі термінологічні сполучення вводять читача в суть судового процесу, примушують його мислити, сумніватися разом з автором, аналізувати зображуване. Щодо лексеми *санкціонувати*, то Словник української мови дає таке її визначення: «давати санкцію на що-небудь; визнавати щось законним, правильним, затверджувати, схвалювати щось» [7, т. X, с. 54]. З цією ж функцією номінації вживається дана лексема і в контексті.

Для реалістичного відтворення ведення слідства, ходу судового процесу Роман Іваничук не може обійтися без слів і словосполучень *лава підсудних, склад злочину, допит, справа, слідчий, підсудний, свідок, суд, вирок, інкримінований, судити*, які дають психологічну характеристику його героям: «Відтепер [Гулак.-!/ Г.] користуватиметься однією трибуною - *лавою підсудних*, висловлюватиме свої погляди на *допитах*, способом популяризації його думок будуть протоколи, а єдиним званням віднині повинна стати *мужність*» [4, с. 453]; «Взагалі, *справа* Радишева від початку до кінця банальна, бо ж навіть на плаху не вивели злочинця» [8, с. 301]; «Одні каються, обіцяють своїм життям довести вірність престолу, а той пашквілянт-поет просто вам в очі сміється, що й не знати, де *слідчий*, а де *звинувачуваний*» [4, с. 461–462]. Наведені правничі слова і словосполучення вживаються у номінатив-

ному значенні, характеризують героїв як мужніх, відданих своїй справі людей, що мають стійкі переконання і не виказують своїх справжніх почуттів.

У судовому процесі, як правило, беруть участь дві сторони - обвинувач і звинувачуваний, а також свідки. Про це йдеться у такому контексті: «Отже, *суд* готовий задати *підсудному* головне питання, яке - в залежності від відповіді - вирішить його долю» [6, с. 176]; «Епонім не бажав слухати Ренегата, він змахнув у бік залу рукою - викликав чергового *свідка*» [там само]. *Підсудний* як особа, що підлягає суду, і *свідок* як особа, що дає показання на суді, вживаються у тому ж значенні в наведених прикладах, але, враховуючи мовне тло, яке їх оточує, вони не є нейтральними термінами в повному розумінні цього слова, оскільки тут їм властивий образний зв'язок.

Дещо в іншому плані вживаються лексеми *слідчий, суддя*, які уособлюють самого автора як вільну людину, що взялася проаналізувати питання зради як категорії, ставши суддею своїх і чужих вчинків: «Тож я, як *слідчий*, що добровільно взявся простудіювати сутність зради, не мав права вертатися назад у звичний для мене світ із порожніми руками: я міг прийти до свого часу тільки з завершеним томом *судового слідства*» [6, с. 202]; «Передумати все бачене, відчуте, переболіле, все те відчужити на папір і самому стати *суддею* своїх і чужих вчинків?» [9, с. 32]. Через спеціальні слова письменник входить у стан службової особи і з юридичною відповідальністю цієї особи чинить моральний суд своєї власної совісті та своїх героїв. Підставою для такого уособлення стало образне перенесення.

Поряд з правничими терміноелементами *вирок, смертний вирок* в історичних творах Романа Іваничука вживаються його синонімічні відповідники *присуд, вердикт, конфірмація*: «Авдитор головної поліції, скинувши треуголку, читав довжелезний *вирок*» [4, с. 39]; «Суд вважає такий учинок підсудного на ім'я Ренегат найтяжчим злочином супроти людства й оголошує злочинцеві *смертний вирок*» [6, с. 196]. Стійке сполучення *смертний вирок* вживається тут у прямому значенні й означає «обвинувачувальний вирок із засудженням підсудного до страти» [7, т. I, с. 475]. «Ренегат усе з тим же байдужим спокоєм глянув на глибоку темну очницю тюрми, начебто не йому, а мені доведеться чекати тут кари після нинішнього *присуду*» [6, с. 141]; «Ознайомлені на судовій раді з *вердиктом*, судді незворушно ждали його оголошення, сповнені почуття непохитності перед актом голосування» [там само, с. 195]; «Тридцятого травня 1847 року кирило-

мефодіївцям, без суду, була оголошена *конфірмація*» [4, с. 466]. Слово *конфірмація* є застарілим і вживається у значенні «судовий вирок, затверджений найвищою державною владою» [7, т. IV, с. 273]. Вживані синонімічні слова виконують номінативну функцію і виражають основну ознаку поняття.

Спеціальну лексику вводить письменник і на позначення законодавчих актів: «Я дав козакам і всьому українському народу найсправедливіший Закон - "Конституцію прав і свобод Запорозького війська", за яким вони мають право судити навіть мене» [9, с. 51]; «Не взиваю до милосердя - не записані у *правовий кодекс* подібні почуття» [6, с. 198]; «Вина така велика, що не підходить ні під один *параграф правового статуту*: козацтво хотіло, перебуваючи у складі Російської імперії, мати якусь окремішність під своїм власним божевільним управлінням» [8, с. 189]; «Як може не думати учениця Монтеस्क'є, вихована на його "Дусі закону", про новий *цивільний кодекс* для зварваризованої Росії» [8, 39]; «- А хіба й слези фігурують у переліку правопорушень у вашому *карному кодексі!* - Маркіян підвів на директора поліції голубі великі очі» [4, с. 251]; «Але ж Пеньков - я добре пам'ятаю - ніколи й не подумував заглянути хоча б краєчком ока в душу людини, усі каторжники були для нього рівні: робоче бидло, тавроване номерами, оцінене *статтями карного кодексу*, величиною строку, категорією режиму» [10, с. 151]; «...чи ж то не на всіх судах, які відбулися і ще відбудуться на світі,- фігурувало й завжди фігуруватиме питання, що стосується єдиної *статті* будь-якого *кримінального кодексу* - про порушення закону етики» [6, с. 196]. Названі термінологічні поняття, якими вправно оперує автор, вводять читача у сферу законодавства. Вони називають конкретні реалії - збірники законів: Конституцію, Цивільний кодекс, Карний кодекс, Кримінальний кодекс, Правовий статут, за якими визначаються права, обов'язки і провини громадян. Семантика цих слів не змінюється, однак вони вступають в образні зв'язки з іншими лексичними компонентами історичного твору і набувають оцінного забарвлення.

У мові історичних романів письменника знаходимо чимало назв службових осіб, які є активними членами судових процесів: *суддя, міський суддя, верховний суддя, генеральний суддя, адвокат, слідчий, актуарій карного суду, епонім, архонт, директор поліції, обер-поліцеймейстер, генеральний прокурор, обер-прокурор, начальник політичного розшуку, міністр юстиції*. Вони, будучи суб'єктами номінації, допомагають авто-

рові глибше вникнути і розкрити специфіку судових процесів у ту чи іншу епоху, показати діяльність посадових осіб як слідчих і правоохоронних органів.

Значний інтерес становлять термінологічні правничі словосполучення, що вживаються як стійкі звороти: «П'ятнадцятого травня повезли мене [Гулака.-іГ Г.] з Петропавлівської фортеці в чотиримісній кареті під суворим караулом в Третій відділ на *очну ставку*» [4, с. 463]; «Вимогливий, нахабний стукіт у двері повторився, Гулак зрозумів, що він означає, миттю кинувся до шафки з паперами, знайшов програму Братства "Книга буття українського народу", викинув її у відхоже місце. Тоді підійшов до дверей.- Хто там? - *Іменем закону!* - почулося грізне» [4, с. 452]. Словник української мови пояснює стійке сполучення *очна ставка* як «одночасний допит віч-на-віч двох або кількох осіб для перевірки показань і усунення суперечностей у них» [7, т. V, с. 835], а термінологічне сполучення *іменем закону* тлумачить як «надане владою, діючим законодавством» [7, т. III, с. 155]. З цими самими поняттєвими значеннями вводить Роман Іваничук названі словосполучення в історичні романи, увиразнюючи таким чином їхню мову, створюючи колорит епохи.

Правничі лексика в історичних творах письменника використовується не тільки у прямому значенні, а й у переносному, у складі порівняльних та метафоричних конструкцій, виступаючи як художньо-естетичний засіб. При цьому вона набуває нових смислових відтінків, емоційно-експресивного забарвлення. Такі порівняння допомагають письменникові змалювати художній образ людини, розкрити її зовнішні риси, а також зіставити конкретні явища об'єктивного світу, передати їх розмір, протяжність у часі.

У всіх порівняннях розрізняються суб'єкт (те, що порівнюється) і об'єкт (те, з чим порівнюється) номінації. Найчастіше в порівняннях Романа Іваничука об'єктами номінації виступають правничі поняття, пов'язані з нормативними актами, з рішеннями суду. В основу образного порівняння письменник кладе порівняння людської риси з правовим законом: «[Ренегат.- Г. Г.] боязко підвів очі, зіткнувся з холодним, *мов Закон*, поглядом античного поета й зів'яв» [6, с. 143]. Порівняльна конструкція служить тут для зовнішньої характеристики героя — античного поета - як суворого, справедливого і стриманого у своїх почуттях судді, що керується законом як нормативним актом у стосунках з Ренегатом. Сам правничий термін у складі порівняльного звороту набуває оцінного забарвлення.

Порівнюється в Романа Іваничука дорога, як простір, що вимірюється часом, із запитанням вироку на суді: «Ми з Ренегатом йшли і йшли, заходячи в нескінченну глибину епох, хоч відстань від в'язниці Сократа до агори була такою миттєво короткою, *мов вирок*» [6, с 144]. Порівнюючи відстань, яку долають герої твору і яка їм видається нескінченною, бо веде через товщу віків і вимірюється часом, з правничим поняттям *вирок*, зачитання якого відбувається теж у часі, автор переносить нас через багато століть в античний світ, на справжню дорогу, якою йдуть герої і, вживаючи порівняльну конструкцію, до складу якої входить потрібний йому термін, влучно підкреслює насправді короткий шлях. Правнича лексема вжита у переносному значенні як засіб художньої виразності.

Переносне значення і семантична багатоплановість властива правничим словам, які входять до складу метафоричних конструкцій. У семантичній структурі таких слів відбуваються зміни, які ведуть до виникнення елементів нового значення. Пряме, основне значення довантажуються поняттєвими або асоціативними ознаками, що лежать в основі перенесення, і сприймається вже як вторинне, переносне. Тобто тут термін вживається у новій зображальній функції, отримує іншу денотативно-сигніфікативну зіставність і стає двоплановим словесним знаком.

Роман Іваничук у своїх творах практикує вживання правничої термінологічної лексики у складі метафори. Вторинне значення, в основі якого лежить перенесення, виникає на базі його основного значення: «За яким *кодексом* я буду судити сам себе? За *кодексом* мого сумління! Таж у мене замість сумління криваве місиво із решток пошматованої віри в Бога» [9, с 32]. Юридичний словник подає таке визначення поняття: *кодекс* - «єдиний законодавчий акт, у якому систематизовано норми права, що належать до певної галузі законодавства» [11, с 341]. Проте для автора важливий не сам поняттєвий зміст цього терміна як такого, його більше цікавить він як моральна і вічна категорія добра і зла, сумніву й віри, зради і вірності. Власне через те у романах письменника поряд із цим тер-

мінологічним сполученням часто фігурують такі: *моральний кодекс, патріотичний кодекс, моральний закон, закон етики, кодекс честі*. Наведені термінологічні словосполучення мають емоційне забарвлення і довантажуються новим додатковим смислом, який означає «чисту совість, незаплямованість душі», з якою автор проглядає свій і свого покоління шлях у загальному світовому контексті.

Семантичне переосмислення правничого терміна спостерігаємо в іншому прикладі: «Як пережити, як витримати це *Боже слідство* над злочинцями - коли звинувачувальні акти не зачитуються, а демонструються?» [9, с 159]. Семантична структура терміносполучення *Боже слідство* поєднує в собі два значення: основне - «розгляд справи судом» і вторинне, переносне - «Божий розсуд людей за вчинені ними злочини на землі». Основою для нового значення послужила виділена в процесі абстрагування одна з ознак поняття - «покарання», за якою письменник встановив асоціативну схожість з новим об'єктом номінації. Таке розгалуження семантичної структури спеціального слова веде до розширення сфери його функціонування.

На основі проаналізованого матеріалу робимо висновки про те, що проникнення елементів наукового стилю в художній - явище, яке характеризує мову історичних творів Романа Іваничука. Воно виявляється передусім у доборі лексичного матеріалу, зокрема правничої термінологічної лексики, яка в романах письменника, крім свого прямого Номінативного значення, набуває нових додаткових смислових значень та емоційно-оцінного забарвлення як у складі порівняльних, так і в складі метафоричних гонструкцій. Гармонійне вживання спеціальної термінології у поєднанні з іншими шарами лексики (історизмами, архаїзмами, старослов'янізмами, екзотизмами) не нівелює авторську манеру письма, а навпаки, є однією з особливостей індивідуально-авторського стилю письменника. Стилістичне вживання правничої лексики у творах історичного романіста дає змогу говорити про інтелектуалізм історичного мовлення автора, сприяє розширенню й урізноманітненню системи образних засобів художнього стилю.

1. Озерова Н. Г. Взаимодействие функциональных стилей в русском и украинском языках // Русский язык и литература в учебных заведениях. - 2000. - № 1. - С. 1-4.
2. Карпова В. Л. Термін і художнє слово II Науково-технічний прогрес і мова. - К.: Наук, думка, 1978. - С 137-149.
3. Іваничук Роман. Сполохи над пустирем. Діалогія.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.- 352 с
4. Іваничук Роман. Твори в трьох томах.- К.: Дніпро, 1988.
5. Іваничук Роман. Вогненні стовпи. Романний триптих.- Львів: Літопис, 2002- 432 с

6. Іваничук Роман. Смерть Юди. Триптих повістей.- Львів: Червона Калина, 1997- 292 с
7. Словник української мови: В 11 томах.- К.: Наук, думка, 1970-1980.
8. Іваничук Роман. Журавлиний крик. Історичний роман.- Львів: Каменярь, 1989.- 375 с
9. Іваничук Роман. Орда. Псалом.- Львів: Просвіта, 1992- 200 с
10. Іваничук Роман. Бо війна - війною. Роман.- Львів: Каменярь, 1991.-312 с
11. Юридичний словник / За ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корещького, В. В. Цветкова.- К., 1983- 872 с

G. Gorodylovs'ka

## LAW TERMS IN HISTORICAL WORKS OF ROMAN IVANYCHUK

*Observations over functioning of law terminology in historical works of art give an opportunity to compare usage (on the level of model) and contextual (on the functional level) characteristics of terms, discover potential semantic, stylistic, emotionally expressive possibilities of special vocabulary in texts of works of art. Linguistic analysis of historical works of Roman Ivanychuk helps not only determine distinctive features of individual author style of Ukrainian novelist, but also study processes of terminologization and determinologization, interaction of elements from different styles, semantic development of words, enlargement of paradigmatic and syntagmatic bonds of law terms in literary work.*